

שואה - מרד גטו ורשה

יחידות הוראה בנושא "מרד גטו ורשה":

ביחידות אלו נעסוק במרד היהודי הראשון מסוגו שהתחולל במהלך השואה בגטו. היה זה המרד בגטו ורשה. צעירים וצעירות חברי תנועות הנוער במחנות נטלו על עצמם לצאת בפעולת התנגדות מזוינת כנגד הגרמנים. בעקבות המרד הזה פרצו מרידות נוספות בגטאות וילנה, ביאליסטוק וקרקוב.

יום הזיכרון לשואה ולגבורה חל ביום כ"ז לחודש ניסן והוא מציין את המרד היהודי בגטו ורשה. מרד גטו ורשה ומעשי התנגדות אחרים של "מאבק מזוין" אומצו בחום על ידי החברה הישראלית בשנים של מלחמת העצמאות והמאבק על הקמת המדינה.

מקום הריכוז העיקרי של יהודי אירופה היה בגטאות, בהם התארגנה תנועת ההתנגדות היהודית לגוניה. בגיטאות מסוימים התמקדה בתחילה פעילות ההתנגדות בצורה מחתרית. לעתים קרובות מיסודה של תנועות הנוער היהודיות. הן פעלו במקביל ליוזנט, לעתים בשיתוף פעולה עמו ולעתים מתוך עימות. ככל שהתבררה התמונה בדבר כוונות הנאצים להשמיד את יהודי אירופה, התפתחו דפוסי הפעילות של המחנות בגיטאות לכיוון ההתנגדות המזוינת.

העם בישראל העדיף להתמקד בזיכרון השואה והגבורה, ולכן גיבורי ה"מרידות והלוחמים הפרטיזנים" הועלו על נס בעוד ש"העמידה היהודית", שמשמעותה הצורך בקבלת החלטות בחיי היום-יום ולרוב בשאלות של חיים ומוות, לא זכתה להערכה יתרה אולי בשל אי הבנת המציאות האכזרית שבה חיו היהודים.

לימים מתוך פתיחות רבה יותר לנושא השואה החלה מתבארת התמונה של עליבות החיים בגיטאות וגדולתו של המאבק לחיים, אותו קיימו בוגרים וילדים חלשים, בלתי חמושים ומדולדלים מרעב וממחלות, בצורת התמודדות תרבותית – רוחנית ורצון להישרדות תוך התמודדות בתנאים הבלתי אנושיים.

מתוך קול קורא¹ של היוזנטראט (ההנהגה היהודית) בביאליסטוק בספטמבר 1941:

"אחים ואחיות!

אנו פונים אליכם לפני בוא הסתיו והחורף ומלוויהם – הרוחות, הקור והשלג.

אנו עומדים לפני התפקיד הדחוף לספק כל צורכי יום-יום הכרחיים לנשרפים (הכוונה לאנשים שדירותיהם ורכושם עלו באש) ולמחוסרי קורת-גג, לבתי-יתומים, מעונות-ילדים, מושבי זקנים, בתי-חולים ושאר מוסדות. אבל בייחוד עלינו להמציא להם בגדים חמים ונעליים, כדי לשמרם ככל האפשר ממקרי הצטננות וממחלות מידבקות, המביאות את כולנו בסכנה חמורה.

כדי למנוע את האימים האלה, היוזנטראט מכריז על מגבית רחבת-היקף.

זכרו, יהודים, שאין לנו לסמוך אלא על עצמנו בלבד".

בקיץ 1942, במהלך הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה למחנות ההשמדה, הקימו חברי תנועות הנוער החלוציות בגטו את ה"ארגון היהודי הלוחם". בגטו הוקם בית מלאכה קטן ליצור נשק ולתוך הגטו הוברחו כלי נשק מעטים. עד לאביב של שנת תשי"ג (1943) נותרו בגטו שישים אלף יהודים בלבד מתוך כארבע מאות אלף שהוכנסו אליו בשנת 1940. מספר היהודים בגטו הצטמצם כתוצאה מגירושם של היהודים

¹ ארד, יצחק, גוטמן, ישראל ומרגליות, אברהם (עורכים). שואה בתיעוד. ירושלים" יד ושם, תשל"ח. תעודה מס' 101 (עמ' 189)

למחנות ההשמדה. בינואר 1943 הגרמנים מנסים לחדש את הגירוש והם נתקלים בהתנגדות מזוינת של היהודים. כתוצאה מכך הגירוש הופסק והגרמנים החליטו לפנות את הגטו בפעולה מיוחדת וכך בערב פסח של שנת תש"ג, 19 באפריל 1943 פתחו הנאצים בהתקפה רבתי על גטו ורשה. הם תכננו פעולה שתמשך שלושה ימים, אבל בפועל נמשכה הלחימה בגטו כחודש ימים!

על המרד בגטו ורשה כותב ב-23 לאפריל 1943 אחד ממפקדיו הנועזים, מרדכי אנילביץ', מפקד האי"ל (ארגון יהודי לוחם)²: "מה שעבר עלינו לא ניתן לתיאור במלים. נפל דבר שהוא למעלה מחלומותינו הנועזים ביותר...הגרמנים ברחו פעמיים מן הגטו. חלום חיי קם והיה! ההגנה העצמית בגטו הפכה לעובדה. ההתנגדות היהודית המזוינת והנקמה הפכו למעשה. הייתי עד ללוחמה מופלאה ומלאת גבורה של הלוחמים היהודים".

המכתב נכתב אל יצחק צוקרמן וזהו מכתבו האחרון של המפקד בן העשרים וארבע. מרדכי אנילביץ'³ (1943-1919/1920) היה חבר פעיל בתנועת "השומר הצעיר" בפולין ומינואר 1940 היה למנהיג תנועתו במחצתרת. הוא עסק בניסיונות לארגון הגנה עצמית בגטו ובנובמבר 1942 מונה למפקד ה"ארגון היהודי הלוחם". הפעולות הראשונות בפיקודו התבצעו בעת שניסו הגרמנים בינואר 1943 לגרש את שרידי היהודים בגטו ועד פרוץ המרד בחודש מרס נערכו בניצוחו ההכנות למרד. הוא נהרג ב-8 במאי 1943 בבונקר המפקדה ברחוב מילא 18.

יצחק צוקרמן (אנטק)⁴ 1981-1915 היה ממייסדי האי"ל בגטו ורשה וממפקדי הארגון. הוא השתתף בפעולות הארגון לסיכול האקציה בגטו והיה לשותף מרכזי בהכנות למרד ומפקד אחת משלוש גזרות הקרב. לאחר המרד הוא יצא עם קבוצת לוחמים דרך תעלות הביוב והיה מפקד קבוצה יהודית במרד ורשה הפולני באוגוסט 1944. לאחר המלחמה הוא ורעייתו, צביה לובטקין, אחת מהלוחמות בגטו, השתתפו בארגון ה"בריחה" מפולין. נכדתם היא בוגרת קורס הטיס של חיל האוויר הישראלי.

בינואר 1943 פורסם בגטו, כנראה על ידי ה"אייגוד הצבאי היהודי", כרוז⁵ בנוסח: "אנו קמים למלחמה! הננו מאלה ששמו להם למטרה לעורר את העם...עורה והלחם! אל תתיימש מפתח הצלה!...דע שאין ההצלה צפונה בהליכה לקראת המוות באדישות, כצאן לטבח. צפונה היא במשהו גדול הרבה יותר: במלחמה!...הקץ להשלמתנו המחפירה עם אמירה כגון: כולנו נידונים למוות!! שקר!! אף אנו לחיים נכתבנו! גם אנו זכאים להם!...עורה העם והלחם על חייך!!".

אבא קובנר מתאר בספרו "יום זה – מגילות העדות"⁶ את המרד בגטו ורשה והרי קטע מדבריו: "ברגע זה נדם בי הכול; אך כאן, וברגע זה ממש, ניתכה האש מהעמדות שלנו סביב-סביב. ברד כדורים, רימונים ופצצות. שלפתי את נצרת הרימון, נשקתי בשפתיים לוחטות את הברזל והטלתי החוצה – בהם. אני משטח את פניי על אדן החלון ופוקח את עיני: לא, הפעם לא היהודים: שותת-דם נסים הגרמנים, והרוגיהם מוטלים ברחוב. בבת-אחת פקעו כל המיתרים, ומה שהיה כלוא בלב בכל אותם ימים ולילות

² ארד, יצחק, גוטמן, ישראל ומרגליות, אברהם (עורכים). שואה בתיעוד. ירושלים: יד ושם, תשל"ח. תעודה מס' 135 (עמ' 251-250)

³ לוין, איתמר. לקסיקון השואה. ידיעות אחרונות, 2005

⁴ שם

⁵ מתוך השואה בתיעוד. תעודה מס' 129 (עמ' 241)

⁶ קובנר, אבא. מגילות העדות. מוסד ביאליק, 1993

ארוכים של ספקות, חיבוטים, פחדים ואימה נגרש בזרם אדירים, וכמו סכר שנפרץ שטפה שמחה פראית את פנינו: הם בורחים!

אנו מטילים בהם רימון אחר רימון. הה, התוצרת העצמית שלנו לא הכזיבה, וקול ההתפוצצויות מבשר מעמדה לעמדה, מרחוב לרחוב, לאורך החומה ומעבר לה: המרד התחיל! מרד היהודים התחיל! 20 באפריל, 3 אחר-הצהריים. הם חוזרים ובאים. פלוגה של 300 גרמנים מתקרבת מצד פרנציסקנסקה. כהרף-עין תפסתי בידי האחת את התקע של המוקש החשמלי. "המתן, המתן", אני שומע קול מלחש בקרבי, וממתין עד שיתקרבו; וכאילו לא עשיתי כל ימיי דבר אחר, אני לוחץ בשלֹה גמורה על הכפתור. לרגע הממני רעם ההתפוצצות. לא שיערתי מה כוחו של מוקש זה, שבו ידיי הטמנתי. גופותיהם המרוסקים של הגרמנים מילאו את מרצפת הרחוב. אבל הם חזרו ובאו.

בתנועתם הזזהירה, בעיניהם המנתרות בְּכָה וּבְכָה, ניכר בהם ששוב אין הם מקילים ראש במה שצפוי להם בין חומות הגטו. ערוכים לקרבות-רחוב חודרים הפעם החיילים בטורים מפוזרים ומהירים. אלא שגם אנו משנים את הטקטיקה, וכשרימונינו מתנפצים בעורפם, הרי הם נסוגים בבעתה. בתוך כך אנו רואים שלושה קצינים מפסיעים וקרבים לעבר העמדה שלנו, נשקם שמוט כלפי האדמה, ומטליות לבנות בידיהם. הם מבקשים לדבר עם המפקד. לא, אינני הוזה! קצינים גרמנים מבקשים מאתנו שביתת נשק. ל-15 דקות, הם אומרים, כדי לאסוף את הפצועים וההרוגים. מיד ניתנת להם התשובה: "אש!".

כשבע מאות צעירים וצעירות יהודים, חסרי נסיון צבאי, חמושים בנשק דל ומועט, התייצבו מול כאלפיים אנשי צבא גרמנים מצוידים היטב בכלי נשק ותחמושת. לחימתם בתעלות הביוב של

הגטו ובמרתפים הפכה לסמל של גבורה חסרת סיכוי. שאר יהודי הגטו התבצרו בבונקרים וסייעו ללוחמים ככל שיכלו.

ביום שמונה במאי נפל הבונקר ברחוב מילא 18. מפקד המרד והגרעין העיקרי של הלוחמים נהרגו. הלחימה בגטו נמשכה עד יום 16 במאי שבו חוסל הגטו סופית.

פעילות מס' 1: "המרד בגטו וארשה"/"שלום סטיפן גראיק

קראו את התיאור של ראשית המרד ב "מקראות ישראל חדשות" לכיתה ה' (עמ' 209-215) הספר "שלושה ימי קרב" - שלום סטיפן גראיק מתאר את שלושת הימים הראשונים הסוערים והנועזים ביותר בהתמודדות היהודית עם האויב הנאצי. המחבר היה מראשי המחתרת היהודית בפולין בימי השלטון הנאצי ומלוחמי גטו ורשה. הוא מכהן כיום כיושב ראש ארגון הפרטיזנים ולוחמי הגטאות. ביום שלפני פרוץ המרד התכוננו תושבי הגטו לחג הפסח. באביב 1942 החל גירוש היהודים מהגטו למחנה ההשמדה טרבלינקה. כחצי שנה לאחר תחילת הגירוש ירד מספר היהודים בגטו מ-350 אלף ל-60 אלף. רק לאחר שנסתיימו האקציות הגדולות (הגירושים למחנות), וכבר היה ברור שגורלם של מעט הנשארים יהיה דומה, החליטו אנשי ארגונים ותנועות נוער בהנהגת ה"ארגון היהודי הלוחם" (איי"ל) להילחם. ארגון אי"ל הוקם בסוף יולי 1942. חבריו טענו שעדיף המרד והמוות תוך כדי לחימה על פני שילוח למחנות השמדה.

המרד החל ב-19 באפריל 1943 הגרמנים לא הצליחו ללכוד את הלוחמים היהודים, שהביאו לנסיגתם מהגטו. הלוחמים נאלצו לרדת לבונקרים ומשם המשיכו קרבות נקודתיים. ב-16 במאי פוצצו הכוחות הגרמניים את בית הכנסת הגדול של ורשה כאות לדיכוי המרד. חמישים וששה אלף (56,000) יהודים נתפסו וגורשו למחנות או נהרגו בקרב.

- א - נסו לעמוד על מצבם הפיזי והלך הרוח של יושבי הגטו והלוחמים.
 ב - תארו את מהלך הקרבות; האם הגרמנים ציפו להתנגדות כה עזה?
 ג - כיצד הסתיים היום השני של המרד? באילו אמצעים נקטו הגרמנים כדי להכריע את מעט הלוחמים?
 ד - חלק מן הלוחמים הצליחו לצאת דרך מערכת הביוב. כיצד הם המשיכו את מלחמתם בגרמנים גם לאחר שהגטו נפל?

פעילות מס' 2: "מרד גטו ורשה"/מרדכי אנילביץ

קראו את דבריו של מפקד המרד שנפל בגטו, במקראה "בשפת השורות" לכיתה ה' (עמ' 123): "ההתנגדות היהודית והנקמה הפכו למעשה...הייתי עד ללחימה מופלאה ומלאת גבורה של הלוחמים היהודים" ואת דבריו של עד פולני (שם): "...עד היום, שבע שנים לאחר המרד, עוד לא השתחררתי מהזעזוע הנפשי שעבר עלי בראותי את אכזריות הגרמנים וגבורת הייאוש של היהודים...הם נלחמו בגטו כאריות, עד שקשה לי לתפוס, מנין שאבו אלה התשושים מרעב ומקור כוח כביר כזה...להלחם באויב כה חזק ומצויד בכול?"

- א - השוו את שני התיאורים: מה לדעתכם מפעים את מרדכי אנילביץ ומה מרגש את הזר הפולני?
 ב - כיצד תפיסותיהם לגבי המרד מתארות את מהותו?

פעילות מס' 3: "מכתבו האחרון של מרדכי אנילביץ"

מרדכי אנילביץ, מפקד גטו ורשה כותב את המכתב הזה (ביידיש) לסגנו, יצחק צוקרמן, שהיה אז בשליחות הארגון בצד הפולני של ורשה, בניסיון להשיג נשק למורדי הגטו בעזרת המחתרת הפולנית.
 א - קראו את המכתב ששלח המפקד, בעצם ימי המרד באסופה ושמה "בין תמולנו למחרנו", עמ' 37. מכתב זה היה הקריאה האחרונה מן הגטו אל "העולם החיצון" לעזרה ולהצלה – נסו לתאר את הלוחמה היהודית שהתרחשה בגטו מבחינת ההיערכות הצבאית ותחושות האנשים.
 ב - האם מרדכי אנילביץ אופטימי ביחס לתוצאות המרד? מה מעודד, לפי דבריו, את הלוחמים להמשיך במאבק?
 ג - מה לדעתכם היו המניעים של הלוחמים הצעירים לצאת למאבק ומה דוחף אותם להמשיך

למרות שכנראה לא ציפו להצלחתו ?

פעילות מס' 4 : "מרד גטו ורשה" / אבא קובנר

קראו את תיאור הקרב ב"מקראות ישראל חדשות" לכיתה ו' (עמ' 216-219). התיאור הזה ניתן על ידי אבא קובנר, שהיה מפקד המחותרת בגטו קובנה. הוא הכריז בגלוי, בדצמבר 1941, כי רצח היהודים בידי אייזנברג (כוחות גרמנים הידועים כעוצבות מבצע) הוא חלק מהשמדת העם היהודי. בגטו הזה לא הצליחו להלחם בגרמנים, אולם הוא יצא עם קבוצת יהודים שהצטרפה לפרטיזנים הלוחמים ביערות ומשעלה ארצה עסק בהנצחת השואה.

א – נסו לתאר את רגשותיו של הלוחם הניצב בעמדה והסבירו את דבריו : "לא, הפעם לא היהודים. שותתי - דם נסים הגרמנים והרוגיהם מוטלים ברחוב."

ב – הגטו בער. זהו למעשה התיאור של סיום ההתנגדות והלוחמה היהודית בגטו. באיזו דרך חילצה את עצמה קבוצת הלוחמים המתוארת בקטע – האם אתם יכולים לשער לאן פניהם מועדות?

בין הלוחמים שיצאו דרך תעלות הביוב היה גם יצחק (אנטק) צוקרמן, שהיה אחד ממפקדי המרד וחברתו הלוחמת צביה לובטקין. הוא הפך למפקד קבוצה יהודית במרד ורשה הפולני באוגוסט 1944.

פעילות מס' 5 : "דמעות של אש" / דבורה עומר

דבורה עומר מגוללת בספר את עלילות הגבורה של צביה לובטקין מהיום בו היא התגנבה לורשה, שנכבשה על ידי הגרמנים. היא לקחה חלק בהקמת "הארגון היהודי הלוחם" ולחמה בשורותיו במרד. כאשר נשרף הגטו היא הצליחה לברוח ממנו ולהמשיך את הלחימה בצד הפולני. הסיפור מעלה את סיפורם של צעירים נוספים שהשתתפו במרד.

צביה הייתה פעילה בתנועת "הבריחה" והברחת יהודים ממזרח אירופה למערבה ומשם לארץ ישראל. היא עלתה לארץ ישראל עם בעלה יצחק צוקרמן בשנת 1946 והם הקימו את קיבוץ "לוחמי הגטאות".

- עומר, דבורה. דמעות של אש. הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד.
- מומלץ לקרוא את הספר ולהכיר את דמותה של אחת מן הגיבורות היהודיות בזמן השואה.

- לקריאה נוספת: רון-פדר, גלילה. מרד גטו ורשה. בן-שמון: מודן, 2003

מרד בגטו ורשה - פעילויות מקוונות**פעילות ראשונה:**

http://www.yadvashem.org/yv/he/visiting/index.asp?WT_mc.id=ggcamp&WT.srch=1

היכנסו לאתר לעיל ועיינו בזיכרונות ניצולים על התארגנות למרד בגטו בו הם שהו. למשל עדותה של ורדה קאופמן שמידקו או דוד פור (לימים מנכ"ל משרד החינוך).

✚ ערכו רשימה באלו קשיים נתקלו בזמן ההתארגנות למרד?

✚ מה היו התחושות, האמונות והציפיות של האנשים לפני המרד?

✚ איזה מסר יש להתנהגות בני הנוער במחנתם של הגטו?

✚ יש הטוענים שהתנהגות בני הנוער לפני המרד התעלמה מהקשיים של רוב אוכלוסיית הגטו, שהייתה מבוגרת, חלשה, ובעלת משפחה ולא יכלה לקחת חלק במרד. מה דעתכם על התנהגות זו?

✚ כתבו דף ביומן של לוחם או לוחמת לקראת המרד.

✚ התבוננו במפת מרכז אירופה המתעדת מחנות בהם הייתה התארגנות למרד. מה אתם למדים מהמפה?

פעילות שנייה:

✚ עיינו באתר שלהלן על הקמתו של ארגון לוחם בגטו:

http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20476.pdf

✚ בחרו אחד מן השמות המופיעים בתיעוד וחפשו על הדמות מידע נוסף במקורות שונים. ציינו את הדברים, על הדמות, שהפתיעו אתכם.

פעילות שלישית:

כרוז שהוקרא באסיפת הנוער לקראת המרד:

http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20600.pdf

✚ לשון הכרוז דוחקת ומאיצה באנשים להצטרף למרד. מהן התחושות של מנסחי הכרוז, בהן אפשר לחוש מבין המלים? מדוע מרבים מנסחי הכרוז להשתמש בסימני הפיסוק שאלה וסימן קריאה? מה זה מוסיף לטקסט?

פעילות רביעית:

עיינו במכתבו האחרון של מרדכי אנילביץ באתר:

<http://www.smkb.ac.il/aha/content/Projects/shoaa/teudot/Anilevich.htm>

בחרו משפט אחד, שמוצא חן בעיניכם והסבירו מדוע?
איזו רוח עולה מן המשפט האחד שבחרתם ומן המכתב כולו?

פעילות חמישית:

היכנסו לאתר להלן ועיינו בעדותה של צביה לובטקין במהלך משפט אייכמן.

<http://www.snunit.k12.il/shoa/ubtkin1.html>

צביה לובטקין מתארת את תנאי המחיה בגטו: הצפיפות, הרכב האוכלוסייה, המחסור התמידי בתחומים שונים כגון: מזון, תרופות, ביגוד חם לחורף.

הביעו דעתכם, האם אלה תנאים הולמים לפתיחה במרד נגד הגרמנים?

פותח ע"י אילה רשף ואיריס ברקוביץ, מרכז תכנון לימודים הוראה והערכה, מכללה אקדמית בית ברל
© כל הזכויות שמורות